

ETIKA SOCIÁLNYCH DÔSLEDKOV VASILA GLUCHMANA

Poznámky neetika k jednej etike

TEODOR MÜNZ, Bratislava

Život nie je vo svojej podstate mravný ani nemravný a jeho cieľom nie je mravnosť, ale vyžitie sa všetkých dispozícií, ktoré človek má. V určitých situáciách sú však niektoré z nich prospešné, iné škodlivé, a tak spoločnosť, sledujúca predovšetkým svoje dobro, musí normatívne určovať vzájomné správanie svojich členov. Najvšeobecnejší systém týchto noriem tvorí jej mravnosť. Ostatné direktívy, ako zákony, predpisy, nariadenia a iné vymedzenia, ich majú - v ideálnom prípade - rešpektovať alebo im aspoň nemajú ostro protirečiť. Nie náhodou už Platón postavil ideu dobra najvyššie spomedzi všetkých ideí, vyššie než pravdu a krásu. Všeprenikajúce dobro má byť hlavným svorníkom spoločnosti. S pravdou sa dá aj zabíjať, a preto musí byť podriadená dobru, hoci dobro sa zväčša nedá dosiahnuť bez pravdy. Už aj preto je relatívne. Zlu teda nemožno celkom zabrániť a nevyhnutne sa vynára popri dobre ako jeho sprievodca, protiklad, ba aj spolutvorca, podnecovateľ a šedá eminencia vzađu, pri stavaní dobra na najvyšší piedestál v hierarchii hodnôt. Zlo sa nedá eliminovať už aj preto, lebo v určitých situáciách sa môže stať dobrom alebo ho aspoň podnietiť. Bolo by aj nezmyselné, aby životná ekonómia vytvorila niečo, čo by potom trvalo potláčala.

Mravnosť je taká stará ako človek, hoci vývojovo, ako inštinktívne riadené spoločenské vzťahy v živočíšnej ríši, je oveľa staršia. Je to teda primárne biologická danosť. Uvedomenie si tohto faktu je dôležité pre pochopenie mravnosti prvých, často však ešte aj dnešných ľudských prírodných spoločenstiev. Sú málo diferencované, mravnosť je v nich kolektívna, individuá v našom zmysle a teda ani individuálnej mravnosti v nich niet, mravnosť je viac živelná než uvedomená, určujú ju bohovia, prípadne ich pozemskí zástupcovia a podobne. S diferenciáciou spoločnosti prichádza aj mravná diferencácia, skupinová, individuálna mravnosť s množstvom nových problémov. Mravnosť sa akoby odtrháva od svojho biologického základu, zvnútorňuje, zduchovňuje sa, sublimuje, mravné konanie sa rozširuje na celú živú, ba aj neživú prírodu, v samej spoločnosti sa s rozrastajúcou kultúrou rozširuje na javy, ktoré predtým nezahŕňala, stretávame sa tu s tolerovanými javmi, ktoré sa jej vymykajú, a podobne. Napokon nevyhnutne prichádza aj teologická a filozofická reflexia mravnosti. S touto druhou sa stretávame už u starých Grékov, u sofistov, ktorí zniesli filozofiu z neba na zem a hneď rozvinuli celý vejár etickej problematiky. Dodnes sa nezavrel, naopak, roztvára sa stále viac, pribúdajú mu záhyby, pretvára sa. Aký je cieľ či kritérium mravnosti: blaženosť, rozkoš, úžitok?; Čo je šťastie, cnosť, spravodlivosť?; Zakladá sa mravné konanie na cíte alebo na rozume, či dokonca na púde?; Odkiaľ pochádzajú mravné normy?; Aký je zmysel života a ako ho prežiť čo najprímeranejšie k nemu? - to všetko sa pretriasalo už u Grékov a budúcnosť to konkretizovala, dopĺňala, rozvíjala, kritizovala a vyvracala.

Keďže teda každá mravnosť je primárne určená pre správanie v spoločnosti, každé konanie sa predovšetkým hodnotí podľa nej, podľa spoločenských dôsledkov tohto

konania. Dívajúc sa na problematiku z tohto hľadiska, zaujala ma tvorba slovenskej etika Vasila Gluchmana, docenta Katedry filozofie Prešovskej univerzity. Doc. Gluchman pracuje v tejto disciplíne od začiatku svojej filozofickej činnosti, (od svojej kandidátskej práce *Sociálne etické názory a koncepcie v slovenskej evanjelickej cirkvi A. V.* 1992), venuje sa len jej a je známy aj v zahraničí. Má za sebou už viac monografií (*Úvod do etiky*, 1994; *Angažovanosť, solidarita, zodpovednosť*, 1994; *Etika konzekvencializmu*, 1995; *Etika sociálnych dôsledkov a jej kontexty*, 1996; *Človek a morálka* 1997; *Etika sociálnych dôsledkov v kontextoch jej kritiky*, 1997) a štúdií, kde rozpracováva svoje vlastné stanovisko, ktoré nazýva etikou sociálnych dôsledkov. Tento názov ma trochu zarazil. Je človek azda čierna skrinka, ktorá sa hodnotí len podľa toho, čo z nej vypadne? Nehrá tu dnes, v období rozvinutej a zvnútornenej individuálnej mravnosti, úlohu už aj jeho bohaté vnútro? Hrá. Gluchmanova etika vniká aj do neho, psychológia jej nie je cudzia, hoci autor sa jej nevenuje až natoľko ako jeden z jeho ideových vzorov Erich Fromm. Na jeho hlbinnú sociálnu psychoanalýzu nenadväzuje, aj keď jeho etika (tvoriaca osobitný zväzok Frommových zbraných spisov) by ho bole rôzne inšpirovala. Ale jej závery V. Gluchman pozná.

Vynára sa však vážnejšia otázka: Prečo treba budovať zvlášť etiku sociálnych dôsledkov, keď vlastne každá mravnosť má tak či onak sociálne dôsledky, ako to vyplýva už z jej poslania? Prečo je konzekvencialistická etika čiže taká, čo na tieto dôsledky tiež poukazuje, podľa doc. Gluchmana dnes spolu s utilitarizmom najpestovanejším druhom etiky a jeho, Gluchmanova etika je len jednou jej vetvou? Ak tomu dobre rozumiem, mnohé doterajšie etiky sa podľa doc. Gluchmana, kritizujúceho ich stanoviská, dostali akosi na scestie, lebo sa primárne nezameriavali na spoločenské dobro či zlo mravného konania, ale na subjektívne formy mravného činu (cit, rozum, čistý rozum), na jeho citové účinky (blaženosť, šťastie, rozkoš, slasť), na pôvod mravnosti (náboženská, nenáboženská, individuálna, kolektívna, autonómna, heteronómna) atď. a spoločenské poslanie mravnosti nekladli na prvé miesto, hoci naň nezabúdali.

Preto sa asi podľa autora konzekvencialistická etika chce vrátiť k pôvodnému poslaniu mravnosti. V. Gluchman sa však dištancuje aj od nej, lebo, okrem iného, aj ona vraj vidí spoločenské dobro v užitočnosti a často ústi do hrubozrnného utilitarizmu. Náš autor chápe dobro oveľa abstraktnejšie a duchovnejšie, totiž ako výslednicu usilovania o dosiahnutie vrcholných mravných hodnôt, ktoré sa v dejinách postupne vynárajú a cibria a od ktorých si človek sľubuje historickú zmenu k lepšiemu, ba konečné víťazstvo dobra. Nejde teda o hrubozrnné spoločenské dobro, ktoré by si prípadne občas vyžiadalo aj zabitie alebo aspoň prenasledovanie spoločenských škodcov, ale o dobro, čo sa vie nad túto prízemnosť povzniesť. Preto to má svoju logiku, keď za kritérium mravného vývoja pokladá V. Gluchman uplatňovanie princípu humánosti, konkrétnejšie ľudských práv a dôstojnosti človeka. Ešte konkrétnejšie tu ide o zákonnosť, spravodlivosť, zodpovednosť, mravnú povinnosť, toleranciu a iné hodnoty, ktoré tvoria jadro hodnotovej štruktúry etiky sociálnych dôsledkov. Autor sa natoľko dištancuje od ostatného konzekvencializmu, až napokon, ako konštatuje, s utilitaristickým konzekvencializmom má spoločný len "jeden jediný bod", ktorým sú dôsledky ako kritérium hodnotenia ([1], 17).

ETIKA SOCIÁLNYCH DÔSLEDKOV VASILA GLUCHMANA

Poznámky neetika k jednej etike

TEODOR MÚNZ, Bratislava

Život nie je vo svojej podstate mravný ani nemravný a jeho cieľom nie je mravnosť, ale vyžitie sa všetkých dispozícií, ktoré človek má. V určitých situáciách sú však niektoré z nich prospešné, iné škodlivé, a tak spoločnosť, sledujúca predovšetkým svoje dobro, musí normatívne určovať vzájomné správanie svojich členov. Najvšeobecnejší systém týchto noriem tvorí jej mravnosť. Ostatné direktívy, ako zákony, predpisy, nariadenia a iné vymedzenia, ich majú - v ideálnom prípade - rešpektovať alebo im aspoň nemajú ostro protirečiť. Nie náhodou už Platón postavil ideu dobra najvyššie spomedzi všetkých ideí, vyššie než pravdu a krásu. Všeprenikajúce dobro má byť hlavným svorníkom spoločnosti. S pravdou sa dá aj zabíjať, a preto musí byť podriadená dobru, hoci dobro sa zväčša nedá dosiahnuť bez pravdy. Už aj preto je relatívne. Zlu teda nemožno celkom zabrániť a nevyhnutne sa vynára popri dobre ako jeho sprievodca, protiklad, ba aj spolutvorca, podnecovateľ a šedá eminencia vzađu, pri stavaní dobra na najvyšší piedestál v hierarchii hodnôt. Zlo sa nedá eliminovať už aj preto, lebo v určitých situáciách sa môže stať dobrom alebo ho aspoň podnietiť. Bolo by aj nezmyselné, aby životná ekonómia vytvorila niečo, čo by potom trvalo potláčala.

Mravnosť je taká stará ako človek, hoci vývojovo, ako inštinktívne riadené spoločenské vzťahy v živočíšnej ríši, je oveľa staršia. Je to teda primárne biologická danosť. Uvedenie si tohto faktu je dôležité pre pochopenie mravnosti prvých, často však ešte aj dnešných ľudských prírodných spoločenstiev. Sú málo diferencované, mravnosť je v nich kolektívna, individuá v našom zmysle a teda ani individuálnej mravnosti v nich niet, mravnosť je viac živelná než uvedomená, určujú ju bohovia, prípadne ich pozemskí zástupcovia a podobne. S diferenciáciou spoločnosti prichádza aj mravná diferencácia, skupinová, individuálna mravnosť s množstvom nových problémov. Mravnosť sa akoby odtrháva od svojho biologického základu, zvnúťňuje, zduchovňuje sa, sublimuje, mravné konanie sa rozširuje na celú živú, ba aj neživú prírodu, v samej spoločnosti sa s rozrastajúcou kultúrou rozširuje na javy, ktoré predtým nezahŕňala, stretávame sa tu s tolerovanými javmi, ktoré sa jej vymykajú, a podobne. Napokon nevyhnutne prichádza aj teologická a filozofická reflexia mravnosti. S touto druhou sa stretávame už u starých Grékov, u sofistov, ktorí zniesli filozofiu z neba na zem a hneď rozvinuli celý vejár etickej problematiky. Dodnes sa nezavrel, naopak, roztvára sa stále viac, pribúdajú mu záhyby, pretvára sa. Aký je cieľ či kritérium mravnosti: blaženosť, rozkoš, úžitok?; Čo je šťastie, cnosť, spravodlivosť?; Zakladá sa mravné konanie na cíte alebo na rozume, či dokonca na pude?; Odkiaľ pochádzajú mravné normy?; Aký je zmysel života a ako ho prežiť čo najprímeranejšie k nemu? - to všetko sa pretriasalo už u Grékov a budúcnosť to konkretizovala, dopĺňala, rozvíjala, kritizovala a vyvracala.

Keďže teda každá mravnosť je primárne určená pre správanie v spoločnosti, každé konanie sa predovšetkým hodnotí podľa nej, podľa spoločenských dôsledkov tohto

konania. Dívajúc sa na problematiku z tohto hľadiska, zaujala ma tvorba slovenského etika Vasila Gluchmana, docenta Katedry filozofie Prešovskej univerzity. Doc. Gluchman pracuje v tejto disciplíne od začiatku svojej filozofickej činnosti, (od svojej kandidátskej práce *Sociálne etické názory a koncepcie v slovenskej evanjelickej cirkvi A. V.*, 1992), venuje sa len jej a je známy aj v zahraničí. Má za sebou už viac monografií (*Úvod do etiky*, 1994; *Angažovanosť, solidarita, zodpovednosť*, 1994; *Etika konzekvencializmu*, 1995; *Etika sociálnych dôsledkov a jej kontexty*, 1996; *Človek a morálka*, 1997; *Etika sociálnych dôsledkov v kontextoch jej kritiky*, 1997) a štúdií, kde rozpracováva svoje vlastné stanovisko, ktoré nazýva etikou sociálnych dôsledkov. Tento názov ma trochu zarazil. Je človek azda čierna skrinka, ktorá sa hodnotí len podľa toho, čo z nej vypadne? Nehrá tu dnes, v období rozvinutej a zvnútornenej individuálnej mravnosti, úlohu už aj jeho bohaté vnútro? Hrá. Gluchmanova etika vniká aj do neho, psychológia jej nie je cudzia, hoci autor sa jej nevenuje až natoľko ako jeden z jeho ideových vzorov Erich Fromm. Na jeho hlbinnú sociálnu psychoanalýzu nenadväzuje, aj keď jeho etika (tvoriaca osobitný zväzok Frommových zbraných spisov) by ho bola rôzne inšpirovala. Ale jej závery V. Gluchman pozná.

Vynára sa však vážnejšia otázka: Prečo treba budovať zvlášť etiku sociálnych dôsledkov, keď vlastne každá mravnosť má tak či onak sociálne dôsledky, ako to vyplýva už z jej poslania? Prečo je konzekvencialistická etika čiže taká, čo na tieto dôsledky tiež poukazuje, podľa doc. Gluchmana dnes spolu s utilitarizmom najpestovanejším druhom etiky a jeho, Gluchmanova etika je len jednou jej vetvou? Ak tomu dobre rozumiem, mnohé doterajšie etiky sa podľa doc. Gluchmana, kritizujúceho ich stanoviská, dostali akosi na scestie, lebo sa primárne nezameriavali na spoločenské dobro či zlo mravného konania, ale na subjektívne formy mravného činu (cit, rozum, čistý rozum), na jeho citové účinky (blaženosť, šťastie, rozkoš, slasť), na pôvod mravnosti (náboženská, nenáboženská, individuálna, kolektívna, autonómna, heteronómna) atď. a spoločenské poslanie mravnosti nekládli na prvé miesto, hoci naň nezabúdali.

Preto sa asi podľa autora konzekvencialistická etika chce vrátiť k pôvodnému poslaniu mravnosti. V. Gluchman sa však dištancuje aj od nej, lebo, okrem iného, aj ona vraj vidí spoločenské dobro v užitočnosti a často ústi do hrubozrnného utilitarizmu. Náš autor chápe dobro oveľa abstraktnejšie a duchovnejšie, totiž ako výslednicu usilovania o dosiahnutie vrcholných mravných hodnôt, ktoré sa v dejinách postupne vynárajú a cibria a od ktorých si človek sľubuje historickú zmenu k lepšiemu, ba konečné víťazstvo dobra. Nejde teda o hrubozrnné spoločenské dobro, ktoré by si prípadne občas vyžiadalo aj zabitie alebo aspoň prenasledovanie spoločenských škodcov, ale o dobro, čo sa vie nad túto prizemnosť povzniesť. Preto to má svoju logiku, keď za kritérium mravného vývoja pokladá V. Gluchman uplatňovanie princípu humánosti, konkrétnejšie ľudských práv a dôstojnosti človeka. Ešte konkrétnejšie tu ide o zákonnosť, spravodlivosť, zodpovednosť, mravnú povinnosť, toleranciu a iné hodnoty, ktoré tvoria jadro hodnotovej štruktúry etiky sociálnych dôsledkov. Autor sa natoľko dištancuje od ostatného konzekvencializmu, až napokon, ako konštatuje, s utilitaristickým konzekvencializmom má spoločný len "jeden jediný bod", ktorým sú dôsledky ako kritérium hodnotenia ([1], 17).

Je sympatické - hoci u vedeckého pracovníka by to malo byť samozrejme -, že V. Gluchman ide vlastnou cestou, zároveň to však kladie na neho vysoké nároky: spracovať zo svojho hľadiska čo najväčšie spektrum problémov konzekvencialistickej etiky, zdôvodniť oprávnenosť svojho stanoviska voči iným takýmto etikám a etickým teóriám vôbec a podobne. To znamená riešiť veľké množstvo otázok. Autor sa snaží túto úlohu splniť. Vyrovnáva sa s viacerými konzekvencialistami, polemizuje, kritizuje aj iných autorov, a tak prehľbuje svoje vlastné stanovisko. V tejto úvahe naskrze nemôžem sledovať všetky jeho kritiky a polemiky a sústredím sa len na jeho stanovisko a svoje poznámky k nemu. Napokon, nie som etik a zaujíma ma predovšetkým pôvod mravnosti, problém dobra a zla z hľadiska filozofie života, ktorú zastávam.

Podľa autora teda "najvyšším mravným princípom nášho konania sú pozitívne sociálne dôsledky, dosahované naším konaním a správaním" ([2], 16). Preto ho vraj nezaujíma pôvod mravnosti ani čo kto hovorí, ale ako koná, ba ani sám čin, ale len jeho dôsledky; nie sú pre neho dôležité ideály, túžby jednotlivcov ani hierarchia ich hodnôt, chce, aby sa v hodnotení mravného konania bral čo najmenší ohľad na vplyv ideológie, politiky či svetonázoru, nechce zohľadňovať noetické, ontologické stanovisko konajúceho, len druhotný význam pripisuje doterajším etickým -izmom, ktoré sa vynorili už v antike, ako sú eudaimonizmus, utilitarizmus, hedonizmus, asketizmus a iné. Takýto by asi bol dôsledný konzekvencialistický postup. Keďže však autor má voči nemu výhrady, predsa len v celej svojej práci prihliada k už spomenutej motivácii mravného činu, k psychickým, charakterovým vlastnostiam konajúceho, k prostrediu, v ktorom koná, a k viacerým iným okolnostiam, vyžadovaným nielen jeho historickým prístupom, ale každým stanoviskom, ktoré nechce len konštatovať, ale aj hodnotiť. Autor sa teda svojmu začiatočnému strohému postojovi, vyslovenému najmä v knihe *Angažovanosť solidarity, zodpovednosť* [2], našťastie spreneveruje, hoci, myslím, že ešte stále nie dosť dôsledne. Mravne totiž konajú vždy ľudia, ktorí sú historicky, časopriestorovo situovaní, majú určitú náboženskú, politickú ideológiu, svetonázor, áno aj určité noetické a ontologické stanovisko a podobne. Sú teda spoločensky kamsi zaradení, netvorí len spoločnosť ako takú, lebo taká neexistuje. Inak ich konanie a mravné stanovisko, ani ich historické počínanie, hodnotenie a jeho zvraty nikdy nepochopíme. Dejiny tvorí veľmi konkrétny človek, tisícorako podmienený. Dobré to vidno napríklad na analýze Lutherovej etiky, ktorú doc. Gluchman podáva tiež v tejto knihe [2]. Luthera analyzuje z viacerých strán, snaží sa nazrieť aj do jeho vnútra a naskrze neprihliada len k sociálnym dôsledkom jeho činov. A povedané platí aj o hodnotiacich. Sú rovnako situovaní ako hodnotení, humánnosť, zákonnosť, spravodlivosť, svoju i hodnotených chápu po svojom a smerodajné je to, čo o nich vo svojej situácii vyrieknu. Takto sa teda hodnotia aj sociálne dôsledky: kto ich koná, s akým zámerom, komu prinášajú dobro, komu škodia. Katolicizmus dodnes hodnotí Luthera prevažne negatívne, ako napríklad novotomista J. Maritain, ktorý ho v knihe *Troja reformátori* (vyšla aj v slovenčine) odsúdil popri Descartovi a Rousseauovi ako človeka, ktorý má na svedomí úpadok novoveku oproti stredoveku. Niet nestranného hodnotenia zbaveného ľudských postojov,

čo napokon autor dobre vie. (Platí to teda aj o ňom a o mne). V humanistike to pociťujeme zvlášť bolestivo, hoci to nie je oveľa lepšie ani v prírodných vedách.

* * *

Problematika, s ktorou sa V. Gluchman vo svojej etike vyrovnáva, je mimoriadne pestrá. Zaoberá sa menej závažnými i závažnými sociálnymi dôsledkami mravného konania, rieši problém egoizmu a altruizmu, autonómnej a heteronómnej mravnosti, absolútnych či relatívnych mravných hodnôt, rozlišuje medzi morálkou a mravnosťou, hovorí o bezprostrednej a sprostredkovanej morálnej zodpovednosti, veľkú pozornosť venuje žitej a reflektovanej mravnosti, zaoberá sa úlohou mravnej intuície, slobodou vôle a mravnou slobodou, zákonnosťou a humánnosťou, zákonnosťou a morálnosťou, analyzuje pojmy humánnosti, zákonnosti, spravodlivosti, ľudských práv, zodpovednosti, mravnej povinnosti, svedomia, šťastia a iné.

Ale napriek tomuto širokému záberu etiky V. Gluchmana, chýba mi tu napríklad jeho hodnotenie sociálnych dôsledkov umenia, vedy, filozofie. Musí mať aj umenie pozitívne sociálne dôsledky? Novoveké a najmä súčasné umenie sa na mravné dôsledky svojej činnosti veľmi neohliada, vyčíta sa mu aj nemravnosť, ktorá občas až poburuje, ale ono argumentuje slobodou svojho prejavu. V. Gluchmana zaujímajú praktickejšie problémy, hoci, ako uvidíme, povznáša sa až k určitej filozofii dejín. Dnes je už viac životných oblastí, ktoré si mravnosťou nedajú diktovať, napríklad aj veda, konkrétnejšie medicína, ale aj iné prírodovedné disciplíny. Medicína má síce svoju etiku, ale jej vývoj pomaly a nemilosrdne znásilňuje niektoré požiadavky bežnej, najmä úzkoprsej, náboženstvom ovplyvňovanej mravnosti: umelé oplodňovanie, transplantácia orgánov, eutanázia a iné. Primárna je technická realizácia vyriešeného problému, mravné zdôvodnenie prichádza až potom. Potvrdzuje sa tu fakt, že život si najprv žiada realizáciu svojich možností, ktoré prináša vývoj, a až potom si ju mravne zdôvodňuje. A nejedna nemravnosť sa časom stala mravnosťou, negatívne sociálne dôsledky pozitívnymi, lebo život si ich osvojil. Neverím, že z mravných dôvodov možno nejakú realizáciu natrvalo zakázať, napríklad klonovanie ľudí. Prv či neskôr sa realizácia presadí. Moratóriá sú len dočasné. Je v tom akási irónia, že život vytvoril mravnosť pre spoločnosť, ale potom jej servíruje javy, ktoré sa mravnosti priečia, a nevie, čo s nimi.

Závažnejší nedostatok etiky sociálnych dôsledkov V. Gluchmana vidím však v tom, že sa zameriava len na človeka, že je fakticky antropocentrická, ako prezrádza už aj jej názov. Dnes, poväčšine v dôsledku environmentálnej krízy, existujú už etiky biocentrické, ba kozmocentrické, ekoteologické a iné. Na antropocentrizmus, podnietený aj novovekou vedou a technikou, sa dívajú veľmi kriticky a nejeden jeho problém riešia z iného zorného uhla. V. Gluchman, pochopiteľne, o nich vie. Konštatuje napríklad, že "predmetom mravného konania sú všetky ľudské bytosti a v určitej miere tiež zvieratá, živá a neživá príroda, dokonca by bolo možné uviesť, že celý vesmír by potenciálne mohol byť predmetom nášho mravného záujmu a konania" ([3], 38). Venuje pozornosť H. Jonasovi a jeho riešeniu problému zodpovednosti v súčasnom svete, vyvolanému aj environmentálnou krízou, a v súvislosti s tým vyzdvihuje povinnosť celého ľudstva "konať tak, aby existencia ľudstva a prírody bola zachovaná" ([3], 32). Takýchto výrokov

nachádzame u nášho autora viac, nemožno však povedať, že tým sa neantropocentrická problematika integruje do jeho etiky. V sociálnych dôsledkoch ide len o človeka, ako to autor sám prezrádza. "Pod pozitívnymi dôsledkami mám na mysli uskutočňovanie humánosti pri zachovaní rešpektu k dôstojnosti všetkých ľudských bytostí ([4], 128-129). Alebo sociálne dôsledky treba chápať až tak široko, že ničenie živej i neživej prírody bude negatívne vplyvať na ľudskú spoločnosť? Nepochybne, a doc. Gluchman to dozaista aj tak myslí. Podľa môjho názoru treba však o tom uvažovať viac, systematicky, treba explicitne zaujať stanovisko k uvedeným etikám a vyrovnáť sa s nimi. Neantropocentrické etiky môžu zanedbávať pozitívne sociálne dôsledky, pretože kladú dôraz na záujem celej prírody, boha a podobne, prípadne ich chápať výrazne inak. Treba o tom teda uvažovať. Autor sa však pohybuje len v antropocentrickej etike, diskutuje a polemizuje prevažne s jej reprezentantmi (najmä s konzekvenčialistami, hoci aj s mnohými významnými autormi z dejín filozofie, no len na obhajobu svojho stanoviska). To je dnes už nedostatok, ktorý odsúva antropocentrickú problematiku trochu do úzadia. Azda by sa mal V. Gluchman znovu zamyslieť nad názvom svojej etiky. Sociálny znamená len ľudsky spoločenský.

* * *

Ako som už povedal, náš autor sa díva na mravnosť historicky a vývojovo. Mravnosť je podľa neho podmienená časom a priestorom, mení sa individuálne, skupinovo, celospoločensky i celoludsky, predvídať a byť zodpovedný možno len za najbližšie dôsledky. Autor zastáva, ako hovorí, "umiernený situačný relativizmus" ([2], 20). Nechce byť maximalista, perfekcionista, absolutista, vie, že zlo je nevyhnutným sprievodcom dobra, že je čiastočne aj hybnou silou morálneho vývoja, že snaha úplne ho vykoreniť je utopická, že ho v histórii pribúda, ba že si nachádza stále modernejšie a rafinovanejšie formy prejavu. Preto žiada len toľko, aby pozitívne dôsledky mravných činov prevažovali nad negatívnymi. A verí, že ich napriek všetkému v histórii pribúda a že dobro pomaly, nekonečným dialektickým procesom víťazí, že "ľudstvo robí pokroky v oblasti svojho mravného vývoja" ([4], 34). Ak sa človek bude stále viac usilovať neškodiť, rešpektovať práva a dôstojnosť druhých, dosahovať prevahu pozitívneho nad negatívnym, potom by bolo možné "v plnej miere dosiahnuť úplnú prevahu dobra nad zlom, pozitívnych dôsledkov nad negatívnymi" ([4], 147). V. Gluchman je teda historický optimista, čomu sa nemožno čudovať, keďže sa otvorene hlási k Spinozovi a Frommovi ako svojim najväčším myšlienkovým vzorom. Spinoza bol osvietenský optimista, Fromm, jeho nasledovník, bol nedávny, už len kritický optimista.

Myslím však, že optimizmus doc. Gluchmana má aj iné príčiny. Uvádza síce príklady sociálnych dôsledkov mravných činov, nie však veľké, povedal by som historické, ale malé, aktuálne len pre danú situáciu, "na úrovni rodiny, priateľov, známych, prípadne pracovných kolektívov a iných formálnych sociálnych skupín", ako hovorí ([3], 57). Na všetko sa vôbec díva zo žabej, a nie z vtáčej perspektívy. Aj sám poznamenáva, že "skúmaniu sociálnych dôsledkov na makrospoločenskej úrovni zatiaľ" nevenujem výraznejšiu pozornosť" ([3], 58). Ale práve táto úroveň by mu poskytla materiál na realistickejšie úvahy. V dejinách sa totiž vynárajú idey, ktoré pracujú stáročia a tisícročia, ich sociálne dôsledky sa vyklúňujú pomaly a v rôznych obdobiach sa hodnotia rôzne.

A naskrze nemusia viesť k nejakému konečnému dobru. Idea, ktorá je v jednom období požehnaním, môže byť v druhom hrozbou, v treťom až kliatbou, a naopak. Z toho potom plynie, že nemožno jednoznačne povedať, či momentálne dobro znamená krok dopredu. Podľa akého kritéria by sme to mohli zistiť? Aj najväčšie osobnosti sa dokážu v pohľade na budúcnosť radikálne myliť, lebo dnes už síce vidíme v niektorých vedách na milióny či miliardy rokov dozadu, ale sotva na deň dopredu. Najmä nie v humanistike.

Descartes, Bacon a iní myslitelia nás začiatkom novoveku nabádali stať sa pánmi prírody, a to jej poznávaním a využívaním. Sociálne dôsledky týchto mravných činov boli po stáročia prevažne pozitívne. Odstránili mnohé choroby, hlad, nevzdelanosť, umožnili človeku byť šťastným aj na zemi, a nielen po smrti, v nebi. Dnes má však toto počínanie už aj veľké negatívne dôsledky, ba môžeme ním zničiť prírodu i seba. K tomu nám dopomohla aj veda, prehlbujúce sa poznávanie skutočnosti, pravda. Dopomohol aj sám Spinoza, ktorý hlásal - podobne ako ešte aj Kant -, že so zvieratami môžeme narábať "podľa ľubovôle", pretože koľko máme moci, toľko máme práva. Spinoza rozvíjal - po stoikoch - nové poňatie slobody, totiž slobody ako poslúchania nevyhnutnosti. Škoda len, že neurčil hranicu, po ktorú máme slobodu využívať. Dnes nám táto sloboda horkne na jazyku, lebo nám dopomohla, zase okrem iného, k nukleárnym, chemickým, biologickým zbraniam, o sociálnych dôsledkoch ktorých netreba hovoriť.

Osvietenstvo postavilo človeka na vlastné nohy a zbavilo ho poslúchania autorít. Kto však predvídal, že tento mravný čin bude spoluvinný za dnešný nacionalizmus a jeho terorizmus, keď sa chcú postaviť na vlastné nohy aj tie najmenšie národy a národnosti? A V. Gluchman vie, čo znamená novoveký nacionalizmus, až nacizmus, čo komunizmus, ktorý sa zrodil z túžby po novej sociálnej spravodlivosti a humánosti a za ktorý ne jeden slušný človek obetoval život v presvedčení, že dôsledky jeho činov sú pozitívne. Naša tragika je v nevedomosti, v rozume, ktorý nás síce vytrhol zo zvieracieho stavu, odkázal nás na seba, no zároveň nám nedal ani jeden pevný bod, všetko vystavil omylu, a tým nás zneistil, urobil z nás ľudí hľadavých, tápavých, padajúcich, hoci aj vstávajúcich, ale nič definitívne nenachádzajúcich. Sme bytosti bez hraníc, bez miery, bez majákov na rozbúrenom mori nás samých.

A naopak: Príchod kresťanstva bol pre starorímsku mravnosť sociálnym zlom, pomáhalo ju rozložiť. Neskôr pomáhalo barbarské národy humanizovať a prinieslo aj sociálne dobro. Zlo Černobyľu bolo výstrahou a dnes prináša aj dobro. A keďže nič nie je absolútne zlé, výstrahou sú aj spomenuté zbrane hromadného ničenia. Keby sme sa ich nebáli, nevyvíjali by sme dnes také veľké mierové úsilie a neboli by sme takí humánni. Čo globalizácia? A nemôže mať pozitívne dôsledky aj dnešný terorizmus, hoci ho ešte úprimne zatracujeme? Koľko dobrého prinieslo v dejinách násilie, hoci nie vždy hneď?! Nemá luteranizmus, ktorý znamenal toľko pozitívneho, svoj podiel na rozvoji svetového kapitalizmu a na zlách s ním spojených? Má, a V. Gluchman to vie, ako vie aj o súčasných ohrozeniach človeka sebou samým. Nevenuje im však zvláštnu pozornosť, nezamýšľa sa hlbšie nad nimi, prípadne hovorí o nich len všeobecne a abstraktne.

Všetko teda hrá rôznymi farbami. Takto sú potom relatívne aj také hodnoty, ako humánnosť, ľudské práva, zodpovednosť, spravodlivosť a iné, ktoré tvoria podľa V. Gluchmana náplň mravného dobra. Konštatuje, že "ľudstvo urobilo v priebehu svojho vývoja podstatný pokrok pri realizácii humánnosti, teda v procese uskutočňovania úsilia

o zachovanie života, práv človeka a ochrany ľudskej dôstojnosti" ([1], 28). Ale je to vskutku tak? Starospartánska humánnosť žiadala hádzať deti chybné od narodenia do priepasti. Dnešná humánnosť žiada zachraňovať všetky takéto deti, pomáhať všetkým chorým, predlžovať ľudský vek a iné. Výsledok? Preplňujúca sa zemeguľa (čo je aj dôsledok humánnej lekárskej starostlivosti o ľudské zdravie - Descartova požiadavka), stúpajúci počet starých ľudí, oslabujúci sa ľudský genofond, ekonomické a iné problémy. Ak sa nám pomocou ovládnutia ľudského genofondu podarí liečiť niektoré choroby, svetová populácia zase enormne vzrastie, vynoria sa ďalšie ekonomické a iné problémy a od samej humánnosti sa budeme rútiť do katastrofy. Budúcnosť možno našu humánnosť zavrhne, lebo jej spôsobí obrovské ťažkosti. Kráčame teda dopredu, dozadu, kamsi stranou?

* * *

Ak som predtým doc. Gluchmana upozornil, že zabúda na súčasné ekoetiky, na mimoludskú prírodu vôbec, tak teraz musím dodať, že zabúda aj na podnety prichádzajúce z prírodných vied, predovšetkým z biológie, čo tiež azda prispieva k jeho optimizmu. Konštatuje síce, že "biologický faktor je jeden z podstatných faktorov morálky, ktorý je potrebné zohľadňovať aj v rámci etiky" ([4], 158), ale sám ho nezohľadňuje. Na vlastnú škodu, pretože, ako si myslím, mravnosť je primárne biologický faktor a všetky jej problémy sú jeho sublimáciou. Veľké podnety prináša dnešná humánna, ale aj zvieracia etológia, genetika, sociobiológia a iné disciplíny, ktoré nezadržateľne prenikajú do spoločenských vied a nejuden filozoficko-etický problém uzemňujú, otvárajú nový pohľad naň a na jeho riešenie. V. Gluchman hovorí o "základných morálnych hodnotách ľudského spoločenstva" ([4], 42) a nezriedka sa u neho stretávame s formuláciami, že cieľom morálky je "napomáhať ľudskému životu jednotlivca, sociálnej komunity a sprostredkovane aj spoločnosti a v konečnom dôsledku vlastne aj celému ľudskému spoločenstvu" ([4], 40). Autor verí, že napriek diferenciacii existuje celoludská mravnosť. Myslím si však, že práve táto celoludská mravnosť má biologické základy. Ak totiž celé mohutné diferencované ľudstvo má spoločné a nekonvenčné mravné záujmy, môže to mať len biologický základ. Po prvýkrát ich azda jasnejšie vyjadrili mravné direktívy veľkých svetových náboženstiev, vznikajúcich okolo prvej polovice prvého tisícročia pred našim letopočtom, ktoré sa v mnohom zhodujú. Kradnúť, luhať, zabíjať zakazuje každá mravnosť. Starozákonné židovstvo ich sformulovalo v *Desatore*, ktoré - až na dve prikázania - vyjadruje základné biologické zákazy a prikazy umožňujúce spoločenský život. Dôkazom toho, že tu ide vskutku o biologické direktívy, je to, že sa s nimi stretávame, prirodzene, v inštinktovej, rudimentárnej podobe, už u zvierat, ako na to veľmi zaujímavo poukázal etológ W. Wickler v knihe *Die Biologie der Zehn Gebote* (München 1971).

Divajúc sa na ľudské mravné konanie biologicky, vidíme viaceré problémy, ktoré rozoberá V. Gluchman, aj inak. Napríklad problém ľudských práv. Sú to práva stanovené len našou konvenciou, lebo príroda nám ich nedáva. Nemáme ani právo na život, pretože nejuden vírus, tiež prírodný tvor, nám ho môže odňať. Platí právo silnejšieho - aj v ľudskej spoločnosti, "druhej prírode", ktorá sa tým, že sa postavila proti "prvej prírode", vôbec neodprírodnila. Naše ľudské práva sa síce stavajú proti prírodným či

prirodzeným právam, lebo proti právam silnejšieho kladú rovnosť všetkých, hoci len pred zákonom, no práve pre túto umelú rovnosť sa nedodržiavajú a nemôžu dodržiavať. Pod našimi ideálnymi požiadavkami, ktoré robíme svojimi direktívami, a proti nim beží opačná realita prvej prírody, ktorú máme tiež v sebe. Dozaista, nebeží vždy v tej najrudimentárnejšej podobe - hoci aj v nej -, ale aj v podobe zjemnenej, sublimovanej, nezastierajúcej však svoj pôvod. Vzorovo to vidno práve na demokracii, kde sa od mafiánskeho súťaženia prostredníctvom pástného (vlastne strelného) práva súťažá až po najvyššie špičky duchovnej kultúry, kde víťazí a určuje smer ten, kto je umelecky, vedecky, filozoficky najschopnejší, kde sa argumentuje už len novým -izmom, nápadom, myšlienkou a kde sa slabší podriaďujú silnejšiemu. Prirodzene, uvedené ľudské práva potrebujeme, aby sme žili v mieri, aby sme sa mali za čím uberať ako za platónskymi ideami, ale môžeme ich dodržiavať len deklaratívne. Aj pred zákonom. Dobré vieme, čo všetko sa vie skrývať za zákonnou spravodlivosťou. Je verejným tajomstvom, že "spravodlivosti niet". V diskusii síce udelíme slovo každému, čo oň žiada, ale napokon zvíťazí (ak!) slovo najpresvedčivejšieho. Dá sa azda povedať, že právo slobody prejavu je na to, aby zvíťazil najschopnejší, ktorý potom ovládne pole a chtiac - nechtiac "diktuje", vedie, aspoň na istý čas. Napokon, je dobre známe, že samotné štátne právo je v podstate bezprávím. Je to požiadavka väčšiny, ktorá zvíťazila nad menšinou - kedysi väčšinou -, majúcou iné právo. Tak zvíťazilo právo demokratických spoločností nad právom feudálov. Francúzske heslo *Sloboda, rovnosť, bratstvo* bolo takýmto bezprávím, vydobytým krvou, na feudáloch. Bezprávím k právu, násilím k humánnosti! V histórii sa naskrze neodbiologizovávame, ako si to vo svojej márnivosti ešte stále namýšľame, ale to biologické v nás len sublimujeme; pravda, aj rudimentarizujeme - a potom je každá zvieracia brutalita a beštialita na nás krátka. Máme v sebe obe prírody, rudimentárnu a sublimovanú, druhá obrusuje prvú a to je základ mravnosti. Z ešte vyššieho hľadiska živá príroda sa tu stavia proti sebe samej a kultivuje sa. Tým sa však neodbiologizováva a už vôbec neodprirodňuje.

Tu sa dostávam k tomu, prečo asi V. Gluchman neberie na biológiu ohľad. So Spinozom a Frommom pokladá totiž človeka za bytosť, "ktorá je schopná svojimi vlastnými silami prekročiť hranicu definovanú biologickou podstatou človeka a dosiahnuť usku-točnenie ľudskej sociálnej podstaty" ([4], 15-16). Vidím v tom dualizmus, ktorý je pozostatkom z čias, keď sa človek pokladal, aspoň duchovne, za neprirodnú či odprirodnú bytosť. Dnes vieme, že ľudská sociálna podstata je tiež biologická, ale sublimovaná. Dozaista, ako povedal napríklad Feuerbach, za to, že človek existuje, ďakuje prírode, ale za to, že je človekom, ďakuje človeku. Človek vzniká len v spoločnosti, no spoločnosť tvorí a výbavu jej dáva príroda. Monista Spinoza veľmi dobre vedel - oproti dualistovi Descartovi -, že existuje len príroda a že všetko, čo je v nej, je len prírodné, hoci aj kvalitatívne odstupňované.

V mravnosti bojujú navzájom dve prírody, aby život spoločnosti bol v daných podmienkach možný, a nie preto, aby v konečnej fáze zvíťazilo dobro. Rozum, veda technika ako najdynamickejšie historické činitele ustavične rozrušujú daný stav a mravnosť umožňuje prežitie v daných podmienkach. Ak potom jednotlivé historické obdobia pospájame pomyselnou čiarou, uvažujeme o tom, kam smeruje, a zisťujeme, že napríklad k víťazstvu dobra, tak je to naše, síce pochopiteľné, ale len zbožné pranie. V.

Gluchman, opakujem, vie, že zla neubúda a že ak sa v histórii zväčšuje dobro, zväčšuje sa aj zlo, a že tieto dva činitele sú v akejsi rovnováhe. Myslím, že aj musia byť, lebo inak dobro prestáva byť dobrom. Napokon sám konštatuje, že "človek minulosti nebol mravnejší než človek súčasnosti, prípadne naopak" ([3], 34). V akom zmysle sa potom dá hovoriť o mravnom pokroku?

Nie je bez zaujímavosti, že ak sme vo vede od antiky nesmierne pokročili, mravné problémy máme tie isté, ako ona. Sám autor ešte diskutuje s Aristotelovou, Epikurovou etikou, hoci s prírodovednými názormi týchto autorov už nediskutuje nikto. Pochybujem, že sa mravne vyvíjame, myslím, že sa len meníme. Nehádzeme síce chybné deti do Taigetu, ale zapríčiňujeme smrť miliónov detí tretieho sveta hladom, chorobami, vykostríňovaním, hoci by sme mohli ľahko pomôcť. Naša chamtivosť je rovnaká, ak nie oveľa väčšia, než bola antická. Kapitalizmus buduje celkom otvorene na nej a urobil ju mravnou. "Bohatnite a nemajte nikdy dosť!" Rozum, veda, vzdelanie pracujú pre dobro i zlo, čo sa získa tu, to sa stratí inde. Sme humánnejší než stredovek len preto, lebo sme aj barbarskejší. Inkvizícia bola slabou predohrou k našim osvietenčiom a gulagom - tak, ako bola tridsaťročná vojna detskou predohrou k našim dvom svetovým vojnám. Tretiu si už - predbežne - nemôžeme dovoliť.

K. Lorenz si myslí, že rozum je v mravnosti zablokovaný, a preto jeho príkazy málo rešpektujeme. Môže to však byť aj preto, že mravnosť má biologický základ a že so svojou biológiou hýbeme len ťažko. Ťažko sa odstraňuje nacionalizmus, ktorý má aj biologický základ (životázachovný tribalizmus niekdajších - občas ešte aj dnešných - kmeňov), partikularizmus vôbec; ťažko sa nastoľuje tolerantnosť k inakosti, humánne správanie ku každému človeku, rešpektovanie jeho dôstojnosti a iné. Biologicky na kozmopolitizmus - požadovaný už stoikmi! - v širokom slova zmysle ešte nemáme. Dozajsta, tieto požiadavky treba nastoľovať, lebo bez nich môžeme dnes zahynúť, a ja sa pokúšam len pochopiť, prečo je ich dodržiavanie také ťažké. Poukázal už niekto na pozitívnu úlohu strachu, silného biologického faktora, v našej dnešnej mravnosti? Vieme akí sme si nebezpeční, vieme to lepšie než kedykoľvek predtým, a aj preto potrebujeme byť mravní - my, bytosti bez miery vo všetkom, čo konáme; síce aj v dobrom, ale aj v zlom, čo je, žiaľ, rozhodujúce.

Bez zotrvačného, zaťažujúceho biologického faktora neviem pochopiť naše večné problémy s mravnosťou, úporný boj často toho istého zla s dobrom, nekonečnú sisyfovskú, no márnú snahu zbaviť sa zla a povzniesť sa ako odľahčený balón do vysokých sfér čistého dobra. Na druhej strane pripúšťam, že veda a ani biológia nepomáha pri riešení našich najvlastnejších ľudských problémov, ako na to poukázali existencialisti. Aký je zmysel života, to nám žiadna veda nepovie - predbežne. Vieme však aspoň to, ako a prečo si takéto otázky kladieme, ako si ich máme klásť a prečo nevieme na ne odpovedať.

V. Gluchman verí, že "ľudstvo je schopné sa zachrániť práve vďaka ešte fungujúcemu pudu sebazáchovy" ([1], 25). Tento pud je tiež biologický faktor, no biológovia o ňom už nehovoria. Lorenz ho v parlamente živočíšnych inštinktov ani medzi štyrmi hlavnými pudmi nespomína. Práve človek ho má asi veľmi oslabený, pretože provokuje svoju kolektívnu smrť stále intenzívnejšie. O pude sebazáchovy hovoril medzi inými Spinoza, pre ktorého je "samou esenciou človeka", ale ešte hojnnejšie Holbach,

ktorého V. Gluchman viackrát cituje a ktorý ho ešte pokladal za biologický ekvivalent fyzikálneho zákona zotrvačnosti. Holbach bol však tiež osvietenec. Spomína ho aj Freud, hovorí však viac o púde smrti a o erótovi, Fromm o nekrofilii a biofilii. Až tam dospela súčasnosť od pôvodného nevinného Spinozovho smútku ako protipólu radosti - dvoch z troch základných (popri žiadostivosti) ľudských afektov! A to tiež o čomsi vypovedá.

* * *

Také sú niektoré moje pripomienky k etike sociálnych dôsledkov Vasila Gluchmana. Rád a úprimne konštatujem, že slovenská a azda aj zahraničná etika má v tomto autorovi pozoruhodnú osobnosť. Kráča vlastnou cestou, problémy rieši zo svojho stanoviska, je myslivý, koncepčný, sebavedomý, odvážny, pracuje cielavedome a systematicky. To nie je, najmä v slovenskej filozofii, bežný jav. Predpokladám, že je aj vývojaschopný. Podľa môjho názoru by mal totiž vystúpiť z ulity a svoju etiku zaktualizovať a uzemniť spomínaným smerom, čím by sa zväčšil aj záujem o ňu. Mravné problémy sú dnes aj vďaka environmentalistike silne v popredí. Ani zďaleka netreba všetky súčasné podnety rešpektovať (nie je to ani možné, lebo mnohé si protirečia), ale treba ich poznať a s čo najväčším množstvom sa vyrovnáť. Klasická etická problematika pritom zostáva, etika bude vždy hovoriť predovšetkým o človeku a o sociálnych dôsledkoch mravného konania, no pohľady na jej problémy a ich riešenia sa môžu modifikovať. Dnes nahliadame do človeka hlbšie než osvietenci a to, čo tam objavujeme, nepodnecuje veľmi na optimizmus. Nepochybujem o tom, že V. Gluchman, ktorého názory sa ešte vyvíjajú, raz zapracuje do svojej etiky aj tento aspekt a pokročí tak dopredu. Je to potrebné aj preto, lebo, ako si myslím, je na správnej ceste. Mal by sa však zaujímať aj o pôvod mravnosti, a nielen o jej dôsledky, a mal by ho hľadať hlbšie než doteraz. Jeho konzekvencialistická etika si vyžaduje väčšiu konzekventnosť. Napokon si myslím, že som mu neprezradil veľa nového. Mnoho z povedaného vie, ba miestami som len rozvádzal to, čo on povedal v skratke. Potom by však mal svoje názory zjednotiť.

LITERATÚRA

- [1] GLUCHMAN, V.: *Etika sociálnych dôsledkov a jej kontexty*. Prešov 1996.
- [2] GLUCHMAN, V.: *Angažovanosť, solidarita, zodpovednosť*. Prešov 1994.
- [3] GLUCHMAN, V.: *Etika sociálnych dôsledkov v kontextoch jej kritiky*. Prešov 1999.
- [4] GLUCHMAN, V.: *Človek a morálka*. Brno 1997.

PhDr. Teodor Münz, CSc.
Vansovej 5
811 03 Bratislava
SR